

I. SİYASİ İNKILÂPLAR (SALTANATIN KALDIRILMASI, CUMHURİYETİN İLANI, HALİFELİĞİN KALDIRILMASI)

Cumhuriyet'in İlanını Hazırlayan Gelişmeler ve Saltanatın Kaldırılması

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti yıkılmış ve ülke topraklarının önemli kısımları İtilaf Devletlerinin işgaline uğramıştı. Bu gelişmelere karşı Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde yer yer tepki ve direniş hareketleri meydana gelirken, M. Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da bölgede asayişi sağlamak amacıyla 9. Kıtaat müfettişi olarak Samsun'da karaya ayak bastı. Bundan sonra Anadolu'daki söz konusu hareketleri birleştirmek ve ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çalışmalarına başladı. Bu amaçla 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da yayınlanan Tamim'den sonra sırasıyla Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas(4-11 Eylül 1919)'ta Kongreler düzenlendi. Kongrelerde, alınan kararları uygulamak üzere Heyet-i Temsiliye oluşturuldu.

İşte bütün bu gelişmelerde milli mücadele ve kongreler döneminde ön plana çıkan en önemli husus "Kuvay-ı Milliye'yi âmil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır" düşüncesiydi. Aynı düşünceleri içeren Misak-ı Milli'nin Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920'de kabulünden sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, Anadolu'nun İstanbul'dan kopmasına yol açmıştı. Bu gelişmeler üzerine 23 Nisan 1920'de Ankara'da yeni bir Meclis açıldı. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan ve Türkiye'yi zafere ulaştıran bu Milli Meclis, kendisinin üstünde başka bir kuvveti tanımayan, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisti.

Bu meclise dayalı olarak yürütülen Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması üzerine Lozan'da toplanacak konferansa TBMM temsilcisi ile birlikte İstanbul'dan da temsilcilerin çağırılması, Milli Mücadele'ye gereken desteği vermeyen Saltanat'ın kaldırılmasına vesile oluşturdu ve 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı. Saltanat'ın kaldırıldığı gün TBMM'nde uzun bir konuşma yapan M. Kemal Paşa, burada geniş olarak tarihten örnekler vererek saltanat ve hilafet hakkındaki görüşlerini ortaya koymuş ve özetle şunları söylemiştir: "...Şimdi efendiler, makam-ı hilafet mahfuz olarak onun yanında hakimiyet ve saltanatı milliye makamı ki, -Türkiye Büyük Millet Meclisidir- elbette yan yana durur... bugünkü Türkiye Devletini temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisidir...Milletin saltanat ve hakimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisidir..." görüldüğü gibi bu karar ile yalnızca saltanat kaldırılmıştır. Bu şekilde padişahlık yetkilerini kaybeden Sultan Vahdeddin'in üzerinde sadece halifelik görevi kalmıştır. Bu gelişmenin arkasından Vahdeddin'in 17 Kasım 1922'de İngilizlerin yardımıyla İstanbul'dan ayrılması üzerine TBMM, Veliahd Abdülmecid'i halife seçti (18 Kasım 1922).

Ankara'nın Başkent Oluşu

Saltanatın kaldırılması sonrasında gerçekleşen önemli gelişmelerden biri Yeni Türkiye Devleti'nin başkentinin belirlenmesidir.

Milli Mücadele döneminde M.Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelerek Heyeti Temsiliye'nin çalışmalarını yürüttüğü bir direniş merkezi olarak belirlenmesi ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile yeni Hükümetin de merkezi oluyordu.

Milli Mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanması üzerine imzalanan Lozan Antlaşması sonrası başlayan yeni dönemde, İsmet Paşa ve arkadaşlarının Meclis'e verdikleri yasa teklifi ile Ankara, 13. Ekim 1923'te, yeni devletin başkenti olarak kabul edildi. Ankara'nın başkent seçilmesinde pek çok etkenden söz edilebilir. Bunlardan biri Anadolu'nun ortasında olması, diğeri ise karayolu ve demiryolunun ulaştığı stratejik özellikler taşımasıdır. Ayrıca Milli Mücadeleye

destek vermesi de dikkate değerdir. Esasında siyasi bir karar olan bu tavır ile yeni yönetimin kimliği ve eskisinden farklılığı da ortaya konmuş oluyordu. Böylece Ankara'nın başkent olmasıyla gerek yurt içine, gerekse yurt dışına saltanat yönetimine dönülmeyeceği ve bütün yetkilerin Türkiye'nin kalbi olan Ankara'da toplandığı yolunda ciddi bir mesaj verilmiş oluyordu. Bir başka ifadeyle Ankara İstanbul'a hakim duruma gelmiş oluyordu.

Cumhuriyetin İlanı

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra dikkatler iç politikaya çevrildi. Siyasi alanda mücadelenin başladığı bu dönemdeki en önemli gelişme devletin rejiminin adının konmasıdır.

Bu mesele de yaşanan bir hükümet bunalımı sonucunda çözümlenecektir. Nitekim 27 Ekim 1923'te istifa eden Fethi (Okyar) Bey'in başında bulunduğu hükümetin yerine yenisinin kurulamaması sonucunda hükümet bunalımının yaşanması, Meclis Başkanı'nın yetkilerinin ise bu işi çözmekte yetersiz kalması devlet başkanına olan ihtiyacı ortaya çıkarıyordu. Zira, Anayasaya göre vekiller Meclis'te teker teker oylanıp çoğunluğun sağlanmasıyla seçiliyordu. Bu bunalım hiç bir vekilin çoğunluğu sağlayamamasından kaynaklanmıştı.

Hükümet bunalımının meclis hükümeti sistemi nedeniyle aşılabilmesi, kabine sistemine geçmek, dolayısıyla da Cumhuriyeti ilan etmek için uygun bir siyasal ortam yarattı. Bu durum karşısında 28 Ekim akşamı M. Kemal Paşa Çankaya köşkünde yemek esnasında kendi görüşüne yakın arkadaşlarına; "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz " diyerek fikrini belirttikten sonra, 1921 tarihli Anayasa'da yapılacak değişikliklerle ilgili önerge hazırlandı. Bu önerge şunları içeriyordu: Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın kendi kaderini kendisinin tayin edeceği temeline dayanır. Devletin hükümet şekli Cumhuriyettir. Türkiye Devleti'nin dini İslam dinidir. Resmi dili Türkçedir. Başkenti Ankara'dır. Türkiye Devleti T.B.M.M. tarafından yönetilir. Türkiye Cumhurbaşkanı, T.B.M.M. genel kurulunca kendi üyeleri arasından seçilir. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin de başkanıdır. Gerektiğinde Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından seçilir.

Hazırlanan bu önerge ertesi gün yani 29 Ekim 1923'te Meclis'te kabul edilmesiyle Cumhuriyet ilan edildi.

Bu değişikliklerle rejimin adı konmuş ve Cumhurbaşkanlığı seçimine gidilerek Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İsmet Paşa ise hükümeti kurmakla görevlendirilerek Cumhuriyetin ilk başbakanı sıfatını kazanmıştır.

Cumhuriyet Türk milletinin karakterine uygun en iyi hükümet şekli olarak tercih edilmiştir. Yeni rejimin kurucusu M. Kemal Atatürk, Cumhuriyetin resmen ilanından önce Viyana'da yayınlanan Neue Freie Press gazetesine verdiği bir demecinde bu konudaki görüşünü, Türkiye'nin adından başka her şeyiyle bir Cumhuriyet olduğunu, Anayasanın kapsadığı hükümlerden ilkinin egemenliğin millete ait olduğu, ikincisinin ise, halkın yalnız Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edildiği şeklinde dile getirir. Yine 1 Nisan 1923'te seçimin yenilenmesi hakkındaki karar dolayısıyla TBMM'nde söylediği bir nutkunda konu ile ilgili kanaatlerini "*Yeni Türkiye Devleti'nin ruhu bünyanı hakimiyet-i milliyedir. Milletın bilakayd-ü şart hakimiyetidir... Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devleti'ni kuran Türkiye halkında tâcîdar yoktur!.. Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiç bir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da hakimiyet-i milliyedir...*" şeklinde açıklar. Görüldüğü gibi milli egemenlik kavramı üzerinde ısrarla duran Atatürk 'demokrasi' konusuna da değinerek kurduğu cumhuriyetin demokratik olmasını ister ve bu konuda :"*Malumdur ki, Türkiye Cumhuriyeti demokrasi esasına müstenit bir devlettir..Demokrasi ise, esas itibarıyla, siyasi mahiyettedir, fikridir, ferdidir, müsavâtperverdir*" diyen Atatürk bir başka yerde ise, "*...demokrasi prensibinin, en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli Cumhuriyettir...Cumhuriyette*

son söz, millet tarafından müntehap meclistedir. Millet namına her türlü kanunlar o yapar” diyerek cumhuriyet ve demokrasiye ilişkin fikirlerini açıklamıştır.

Tanın gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) ise Cumhuriyet'in ilanından sonra yazdığı bir yazısında: *“Anadolu’da Büyük Millet Meclisi vatanın kaderine fiilen hakim olmaya başladığı dakikadan beri Türkiye’de Cumhuriyet kurulmuştu... Atılan toprak bize yeni bir şey öğretmiyor, yeni bir değişiklik yapmıyor. Yalnız ortaya çıkmış bir hali tespit ediyor”*.diyerek aynı konuya dikkatleri çeker.

Yeni devletin idare şekli olarak kabul edilen Cumhuriyet daha sonra kabul edilen 1924 Anayasasında “Devletin şekli cumhuriyettir” ifadesiyle Cumhuriyet devlet şekli olarak kesin hüküm haline getirilir. Bu hüküm sonraki tüm anayasalarda aynen korunmasının yanında, bu hükmün herhangi bir Anayasa değişikliği ile değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin dahi teklif edilemeyeceği hükme bağlanır.

Halifeliğin Kaldırılması

Cumhuriyetin ilanı sonrası gerçekleştirilen inkılâplarla rejimin yerleşmesini önleyecek her türlü engel ortadan kaldırıldı. Bu konuda atılan en önemli adım 3 Mart 1924'te kabul edilen kanunlarla oldu. Bunlardan birisi Halifeliği kaldıran kanundur. Bilindiği gibi halife Hz.Muhammed'in ölümünden sonra O'nun yerine geçen kişiye verilen isimdir. Dört halife döneminden sonra (632-661) halifelik hanedan sistemine dönüşmüş ve sırasıyla Emeviler (656-750) ve Abbasilere (751-1258)'e geçmiştir. Tarihte birden fazla kullanıldığı dönemlere de rastlanan halifeliğin, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi (1517) ile Osmanlılara geçtiği kabul edilir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda, II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde ve Birinci Dünya Savaşı sırasında siyaset meselesi olarak kullanılan halifeliğin pek fazla etkisi görülmez. Milli Mücadele sonrasında Üniter milli bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı olan grupların desteklediği Halife, aynı zamanda bazı dış gruplar tarafından da ilgi topluyordu. Gerek Halife Abdulmecit'in kendisini ön plana çıkartan davranışları ve devletin iki başlı gibi gözükmesi, gerekse Hindistan'daki İsmailiye tarikatının liderleri olan Ağa Han ile Emir Ali'nin Başbakan İsmet Paşa'ya yolladıkları mektupta halifeye olan bağlılıklarının ifade edilmesi, Türkiye'nin iç işlerine müdahale olarak görüldüğünden tepki topladı. Bütün bu gelişmeler halifeliğin kaldırılmasına zemin hazırladı. Bu konuda daha önce Atatürk'ün, değişik çevrelerin tepkilerini ölçmek maksadıyla basın, üniversite ve ordu nezdinde girişimlerde bulunduğu görülür. Bunlardan biri 4-5 Şubat'ta İzmir'de hükümet yanlısı bazı gazeteciler ve üniversite mensuplarıyla yaptığı görüşmesi, diğeri ise 15-20 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen Harp Oyunları dolayısıyla komutanlarla yaptığı görüşmedir. Burada Atatürk, iç ve dış politikada takip edilecek yol hakkında komutanların onayını almayı gerekli görmüştü.

Halifeliğin kaldırılması için hazırlanan kanun teklifinde:”Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde Halifelik Makamı'nın varlığı sebebiyle Türkiye iç ve dış politikasını iki başlı olmaktan kurtaramadı...” deniliyordu. Halifelik yetkilerinin “Esasen hükümet ve cumhuriyet anlam ve kavramının içinde mevcut bulunduğu” gerekçesinden hareketle Halifelik Makamını kaldıran maddenin görüşülmesi Meclis'te tartışmalara yol açtı. Tartışmalar sonrasında halifenin görevlerinin Cumhuriyet idaresi altında yerine getirilebileceği vurgulandıktan sonra yapılan oylama sonucunda halifelik kaldırıldı.

Bu düşüncelerden hareketle kendisine ortak kabul etmeyen Cumhuriyet yönetimi, 3 Mart'ta Halifeliği kaldıran, 431 sayılı kanun ile Osmanlı hanedanına mensup kişiler yurt dışına çıkarıldı. Halifeliğin tarihe karıştığı bu kanunla birlikte kabul edilen diğer bir kanunla Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı ve bu vekaletin işlerini görmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü kuruldu.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

Atatürk, **Nutuk**, Cilt:I, İstanbul 1969

Atatürk, **Nutuk**, cilt: II, İstanbul 1970

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), cilt:I, İstanbul 1945

Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara 1971

Bilal N.Şimşir, **Ankara... Ankara Bir Başkent Doğuşu**, Ankara 1988

Nurettin Türsan (Derleyen), **Ankara'nın Başkent Oluşu**, İstanbul 1981.

Anil Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1981.

Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980

Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, cilt:1, Ankara 1966

Lord Kinross, **Atatürk. Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, çeviren: Necdet Sander, Sander yayını, İstanbul 1984

A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1969

A. Afetinan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1981

Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara 1981

Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara 1972

Mahmut Goloğlu, **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?**, Ankara 1973

Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Ankara (tarihsiz).